

Točka Nepovratnosti: Integrativni Model Strukturne Krhkosti, Elitnog Natjecanja i Političke Mobilizacije u Kolapsu Složenih Društava

Autor: Davor Moravek

Sažetak

Ovaj rad izlaže integrativni teorijski model koji objašnjava uvjete pod kojima kolaps složenih društava postaje visoko vjerojatan, definirajući "točku političkog nepovratka" kao prag nakon kojeg centrifugalne sile postaju snažnije od kohezivnih. Kolaps se definira kao brz i značajan gubitak društveno-političke složenosti. Analiza integrira pet ključnih teorijskih tradicija: Tainterov model opadajućih prinosa, strukturalno-demografsku teoriju (Goldstone, Turchin), Diamondov okvir neuspjeha adaptacije elita, Runcimanovu teoriju relativne deprivacije te teorije političkog uokvirivanja (Snow & Benford) i etno-simbolizma (Smith). Argumentira se da kolaps nije deterministički predodređen, već postaje vjerojatan ishod kada se strukturni pritisci—posebno fiskalna kriza države, prekomjerna proizvodnja elita i popularno osiromašenje—spoje s intenzivnim unutarelitnim sukobom. U takvim uvjetima, frakcije kontra-elita mobiliziraju masovno nezadovoljstvo, transformirajući ga kroz rezonantne političke okvire i kulturne simbole u snagu koja razara legitimitet postojećeg poretka. Rad nudi operacionalizirane definicije ključnih koncepata, predlaže mjerljive indikatore, razmatra faktore otpornosti te raspravlja o nelinearnoj dinamici i kontekstualnoj uvjetovanosti modela.

Ključne riječi: društveni kolaps, složena društva, strukturalno-demografska teorija, prekomjerna proizvodnja elita, relativna deprivacija, političko uokvirivanje, etno-simbolizam, točka nepovratka, Turchin, Goldstone, Tainter

Title: The Point of No Return: An Integrative Model of Structural Fragility, Elite Competition, and Political Mobilization in the Collapse of Complex Societies

Abstract

This paper presents an integrative theoretical model that explains the conditions under which the collapse of complex societies becomes highly probable, defining a "political point of no return" as the threshold beyond which centrifugal forces overwhelm cohesive ones. Collapse is defined as a rapid and significant loss of sociopolitical complexity. The analysis integrates five key theoretical traditions: Tainter's model of diminishing returns, structural-demographic theory (Goldstone, Turchin), Diamond's framework of elite failure to adapt, Runciman's theory of relative deprivation, and theories of political framing (Snow & Benford) and ethno-symbolism (Smith). It is argued that collapse is not deterministic but becomes a probable outcome when structural pressures—specifically state fiscal crisis, elite overproduction, and popular immiseration—converge with intense intra-elite conflict. Under these conditions, counter-elite factions mobilize mass discontent, transforming it through resonant political frames and cultural symbols into a force that shatters the legitimacy of the existing order. The paper offers operationalized definitions for key concepts, proposes measurable indicators, discusses resilience factors, and elaborates on the model's non-linear dynamics and contextual contingency.

Keywords: societal collapse, complex societies, structural-demographic theory, elite overproduction, relative deprivation, political framing, ethnosymbolism, point of no return, Turchin, Goldstone, Tainter

Uvod: Prema Integrativnom Modelu Društvene Dezintegracije

Pitanje zašto veliki imperiji i složena društva propadaju jedno je od najtrajnijih u društvenim znanostima. Iako je svaki povijesni slučaj jedinstven, temeljni mehanizmi koji vode do dezintegracije pokazuju značajne pravilnosti. Društveni kolaps, definiran kao „brz i značajan gubitak uspostavljene razine društveno-političke složenosti“ (Tainter, 1988), nije slučajan događaj, već kulminacija dugotrajnih procesa. Analiza koja slijedi sintetizira i proširuje vodeće teorijske okvire kako bi se identificirali uvjeti pod kojima kraj složenih društava postaje visoko vjerojatan.

Kvalitativnom sintezom teorija odabiru se i integriraju ključni, široko prihvaćeni okviri koji predstavljaju različite, ali komplementarne razine analize. Temeljni model povezuje pet glavnih teorijskih perspektiva:

Strukturno-ekonomsku: Model **opadajućih prinosa na složenost** Josepha Taintera (1988), koji objašnjava dugoročnu eroziju fiskalne održivosti sustava.

Strukturalno-demografsku: Teorija Jacka Goldstonea (1991) i Petera Turchina (2016), koja uvodi ključne varijable: **popularno osiromašenje** i **prekomjernu proizvodnju elita** kao glavne pokretače unutarnje nestabilnosti.

Institucionalno-adaptacijsku: Okvir Jareda Diamonda (2005) koji naglašava ulogu **agencije elita** i njihov (ne)uspjeh u odgovoru na krize, često zbog **institucionalne skleroze**.

Socio-psihološku: Teorija **relativne deprivacije** Waltera Runcimana (1966), koja objašnjava prevođenje objektivnih uvjeta u subjektivni osjećaj nepravde, posebno kroz mehanizam **Daviesove J-krivulje**.

Političko-kulturnu: Teorije **političkog uokvirivanja** (Snow & Benford, 1988) i **etno-simbolizma** (Smith, 2009), koje objašnjavaju kako elite mobiliziraju masovno nezadovoljstvo.

Ovaj model eksplicitno adresira napetost između Tainterovog strukturalnog determinizma i Diamondovog naglaska na agenciji. Čini to pozicioniranjem agencije elita – njihovih sukoba i mobilizacijskih strategija – kao ključnog faktora koji djeluje *unutar* strukturnih ograničenja i mogućnosti koje stvaraju demografski i ekonomski ciklusi.

Strukturni Pritisci: Dugoročna Erozijska Otpornosti Sustava

Složena društva postaju ranjiva kroz dugotrajne, često neprimjetne strukturne procese koji potkopavaju njihove temelje i smanjuju njihovu otpornost (*resilience*) na šokove.

Opadajući Prinosi, Fiskalna Kriza i Institucionalna Skleroza

Prema Tainteru (1988), društva ulažu u složenost (birokraciju, vojsku, infrastrukturu) kako bi riješila probleme. Ta ulaganja s vremenom dosežu točku **opadajućih graničnih prinosa**, gdje troškovi održavanja složenosti nadmašuju njene prednosti. U tom trenutku, država ulazi u kroničnu fiskalnu krizu, trošeći više resursa na puko samoodržanje nego na produktivne aktivnosti. Ova ekonomska realnost potiče ono što Mancur Olson (1982) naziva **institucionalnom sklerozom**: institucije postaju rigidne, usmjerene na očuvanje vlastitih

interesa i nesposobne za prilagodbu. Elite, umjesto da traže inovativna rješenja, fokusiraju se na zaštitu postojećih privilegija, što dovodi do paralize sustava i neuspjeha adaptacije na nove izazove, kako naglašava Diamond (2005).

Pokretački Mehanizam: Prekomjerna Proizvodnja Elita i Popularno Osiromašenje

Strukturalno-demografska teorija (SDT) pruža ključni mehanizam koji objašnjava eskalaciju unutarnjih napetosti. Prema Goldstoneu (1991) i Turchinu (2016), dugi periodi stabilnosti i prosperiteta dovode do rasta stanovništva, što pokreće dva ključna procesa:

Popularno osiromašenje (*Popular Immiseration*): Ponuda radne snage raste brže od potražnje, što dovodi do pada realnih plaća, rasta cijena osnovnih dobara i općeg pogoršanja životnog standarda za većinu populacije. To stvara masovnu, ali još uvijek pasivnu, frustraciju.

Prekomjerna proizvodnja elita (*Elite Overproduction*): Prosperitet omogućuje većem broju obitelji da akumuliraju bogatstvo i obrazovanje, čime raste broj aspiranata na ograničen broj elitnih pozicija. Intenzivna konkurencija unutar elite koja slijedi nije više konstruktivna, već postaje igra nulte sume. Borba za moć i resurse dovodi do fragmentacije elite na vladajuću frakciju i frustrirane **kontra-elite** – pojedince koji posjeduju resurse, vještine i ambiciju, ali su im blokirani putovi prema moći.

Ova kombinacija stvara eksplozivnu smjesu: s jedne strane, osiromašena masa podložna radikalizaciji, a s druge, frakcija ambicioznih kontra-elita koje traže način da sruše postojeći poredak kako bi ostvarile vlastite ciljeve.

Socio-psihološki Okidač: Transformacija Ekonomske Tjeskobe u Politički Bijes

Objektivni strukturni pritisci ne prevode se automatski u političku akciju. Potreban je socio-psihološki mehanizam koji osobnu frustraciju pretvara u kolektivni gnjev.

Relativna Deprivacija i Daviesova J-krivulja

Teorija relativne deprivacije (Runciman, 1966) tvrdi da nestabilnost ne proizlazi iz siromaštva, već iz **percipiranog jaza** između očekivanja i stvarnosti. **Daviesova J-krivulja (1962)** precizno opisuje najeksplozivniju varijantu: nakon dugog razdoblja rasta životnog standarda i očekivanja, dolazi do naglog preokreta i pada. Taj "nepodnošljiv jaz" između onoga što ljudi smatraju da zaslužuju i onoga što dobivaju stvara snažniji osjećaj nepravde i izdaje nego stanje kronične neimaštine.

Međutim, ovaj osjećaj osobne, **egoističke deprivacije** još uvijek je nedovoljan za masovnu mobilizaciju. Ključna je njegova transformacija u **fraternalističku deprivaciju** – uvjerenje da je *naša grupa* (etnička, regionalna, klasna) kolektivno i sustavno oštećena od strane *druge grupe*. Upravo tu ulogu preuzimaju kontra-elite, koje osjećaj ekonomske tjeskobe, generiran strukturalno-demografskim pritiscima, kanaliziraju i uokviruju kao grupnu nepravdu.

Uloga Elita: Mehanizmi Političke Mobilizacije

Kontra-elite su ključni akteri koji povezuju strukturne pritiske s masovnim djelovanjem. One artikuliraju i usmjeravaju nezadovoljstvo koristeći sofisticirane političko-kulturne mehanizme.

Političko Uokvirivanje i Rezonancija Okvira

Kontra-elite aktivno „uokviruju“ (*framing*) krizu u narative koji rezoniraju s masama. Prema Snowu i Benfordu (1988), uspješno uokvirivanje uključuje tri zadatka: **dijagnostički** (definiranje problema i krivca), **prognostički** (nuđenje rješenja) i **motivacijski** (poziv na akciju). Međutim, da bi ovi okviri bili uspješni, moraju postići **rezonanciju**, što ovisi o tri faktora:

Empirijska kredibilnost: Okvir mora odgovarati svakodnevnom iskustvu ljudi (npr. pad plaća, korupcija).

Narativna vjernost: Okvir se mora uklapati u postojeće kulturne narative, mitove i vrijednosti publike.

Relevantnost: Okvir mora adresirati probleme koji su publici vitalno važni.

U procesu kolapsa odvija se **nadmetanje okvira** (*frame contestation*) između vladajuće elite (koja nudi okvir zajedništva i nužnih žrtava) i kontra-elite (koje nude okvir izdaje i sukoba). Pobjeda potonjeg okvira signalizira terminalni gubitak legitimiteta države.

Etno-simbolizam kao Oružje Mobilizacije

Narativna vjernost okvira postiže se kroz ono što Anthony Smith (2009) naziva **etno-simbolizmom**. Kontra-elite ne izmišljaju kulturni sadržaj, već ga crpe iz postojećeg repertoara *ethnie* (etničke zajednice): mitova o zajedničkom podrijetlu, sjećanja na "zlatna doba" i povijesne traume, zajedničkih simbola i vrijednosti. Povezivanjem suvremenih ekonomskih problema s drevnim mitovima o žrtvi i heroizmu, apstraktna deprivacija dobiva dubok emocionalni naboj, a politička borba se preoblikuje u egzistencijalnu bitku za opstanak nacije.

Petofazni Model i Njegova Dinamika

Predloženi model nije linearna progresija, već sustav s kompleksnim povratnim spregama. Faze predstavljaju dominantna stanja sustava na putu prema dezintegraciji.

Faza rasta i stabilnosti: Visoki prinosi na složenost, niska konkurencija elita, rast životnog standarda.

Faza stagnacije i strukturne krhkosti: Opadajući prinosi, rastuća fiskalna kriza, prekomjerna proizvodnja elita i popularno osiromašenje. Formiraju se kontra-elite.

Faza krize (točka preokreta): Vanjski ili unutarnji šok (npr. rat, pandemija) pokreće nagli pad standarda (J-krivulja), stvarajući masovni osjećaj relativne deprivacije.

Faza mobilizacije i eskalacije: Kontra-elite uspješno uokviruju krizu, mobiliziraju mase i pobjeđuju u nadmetanju okvira.

Faza dezintegracije (točka nepovratka): Država gubi legitimitet i monopol nad nasiljem. Kolaps postaje najvjerojatniji ishod.

Složenost Kauzalnih Mreža i Vremenska Dinamika

Ovaj model ne podrazumijeva jednostavnu, linearnu kauzalnost. Ključne varijable djeluju u **negativnim povratnim spregama**. Primjerice, prekomjerna proizvodnja elita ne dovodi samo do političke nestabilnosti, već i izravno pogoršava fiskalnu krizu države, budući da se elitne frakcije bore za kontrolu nad resursima, često kroz izbjegavanje poreza ili traženje državnih subvencija, dodatno opterećujući proračun. Istovremeno, popularno osiromašenje smanjuje poreznu bazu, čime se zatvara začarani krug koji sustav gura prema kolapsu.

Vremenski slijed faza nije fiksni. Njihovo trajanje je **kontekstualno uvjetovano**. Faktori poput vanjskog rata ili ekološke katastrofe mogu djelovati kao **akceleratori**, drastično skraćujući fazu stagnacije i ubrzavajući prijelaz u krizu. Suprotno tome, umjerene i uspješne reforme ili postojanje vanjskog "sigurnosnog ventila" (npr. mogućnost masovne emigracije) mogu djelovati kao **retardanti**, produžujući stabilnost unatoč rastućim pritiscima.

Konceptualizacija i Mjerenje: Prema Metodološkoj Strogosti

Kako bi model bio više od teorijske spekulacije, nužno je definirati ključne koncepte i predložiti mjerljive indikatore.

Operacionalizacija "Točke Političkog Nepovratka"

Umjesto determinističkog pojma "neizbježnosti", uvodi se koncept **točke političkog nepovratka**. To je prag na kojem kombinacija strukturnih pritisaka i političke fragmentacije čini trošak održavanja države sustavno višim od percipirane koristi raspada za kritičnu masu moćnih aktera (posebno kontra-elita). Ovaj prag je dosegnut kada su istovremeno ispunjena najmanje tri uvjeta:

Terminalna fiskalna kriza: Država više nije u stanju financirati svoje osnovne funkcije (vojsku, administraciju) bez pribjegavanja ekstremnim mjerama (hiperinflacija, masovna konfiskacija imovine).

Gubitak monopola nad nasiljem: Pojava alternativnih, paravojnih snaga odanih kontra-elitama, što Tilly (1985) vidi kao temeljni znak raspada državnosti.

Pobjeda secesionističkog/revolucionarnog okvira: Kada narativ kontra-elita postane dominantan u javnom diskursu, a narativ vladajuće elite izgubi kredibilitet.

Mjerljivi Indikatori Strukturnih Pritisaka

Prekomjerna proizvodnja elita: Može se mjeriti kroz proksi-indikatore kao što su: (a) omjer broja visokoobrazovanih u odnosu na broj dostupnih administrativnih i menadžerskih pozicija; (b) pad realnih primanja za obrazovane slojeve; (c) indeksi unutarelitne konkurencije (npr. učestalost političkih kriza, atentata).

Popularno osiromašenje: Mjeri se kroz: (a) omjer prosječne plaće i BDP-a po stanovniku (*wage-to-GDP ratio*); (b) indekse nejednakosti (Gini koeficijent); (c) biometrijske podatke (prosječna visina, očekivani životni vijek).

Fiskalna kriza države: Mjeri se kroz: (a) javni dug kao postotak BDP-a; (b) kronični proračunski deficit; (c) stope inflacije.

Faktori Otpornosti i Kontekstualna Uvjetovanost Modela

Model ne implicira determinizam. Njegova primjenjivost i ishodi su kontekstualno uvjetovani. Društva mogu izbjeći kolaps unatoč snažnim pritiscima ako posjeduju **faktore otpornosti** (*resilience*):

Institucionalna fleksibilnost: Sposobnost sustava da kooptira ili integrira rastuće elite kroz mirne reforme.

Kohezivna ideologija: Postojanje snažnog nad-identiteta (npr. građanski patriotizam) koji može ublažiti fraternalističke podjele.

Odsutnost geopolitičkih alternativa: Nedostatak vanjske podrške za secesionističke pokrete.

Učinkovita represija: Sposobnost države da na vrijeme i odlučno suzbije organizaciju kontra-elita.

Manifestacija mehanizama je kulturno specifična. Dok su procesi poput prekomjerne proizvodnje elita potencijalno univerzalni, sadržaj političkih okvira i simboli koji se koriste za mobilizaciju bit će radikalno različiti u, primjerice, multietničkoj federaciji naspram klasno stratificiranog društva. Stoga se model treba shvatiti kao analitički okvir ("idealni tip"), a ne kao univerzalni zakon. Analiza "negativnih slučajeva" – društava koja su preživjela krize – ključna je za daljnje razumijevanje ovih faktora otpornosti.

Zaključak

Kolaps složenih društava nije misteriozan ili neizbježan događaj, već logičan ishod predvidljive, iako složene, interakcije strukturnih pritisaka, unutarelitnih sukoba i socio-psiholoških mehanizama. Ovaj integrativni model pomiče fokus s traženja jednog uzroka prema analizi cjelokupnog sustava, naglašavajući da je točka nepovratka dosegnuta kada se raspadne društveni ugovor koji veže mase, elitu i državu. Razumijevanje ove dinamike, uključujući njezine povratne sprege i kontekstualnu uvjetovanost, ključno je ne samo za objašnjenje prošlosti, već i za prepoznavanje rizika s kojima se suočavaju suvremena društva.

Literatura

Davies, J. C. (1962). Toward a Theory of Revolution. *American Sociological Review*, 27(1), 5–19.

Diamond, J. (2005). *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Viking Press.

Goldstone, J. A. (1991). *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. University of California Press.

Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. Yale University Press.

Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. University of California Press.

Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. Routledge.

Snow, D. A., & Benford, R. D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. *International Social Movement Research*, 1(1), 197–217.

Tainter, J. A. (1988). *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press.

Tilly, C. (1985). War Making and State Making as Organized Crime. U P. Evans, D. Rueschemeyer, & T. Skocpol (Ur.), *Bringing the State Back In* (str. 169–191). Cambridge University Press.

Turchin, P. (2016). *Ages of Discord: A Structural-Demographic Analysis of American History*. Beresta Books.